

Список літератури: 1. Кириченко С.О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. /С.О. Кириченко. – Київ.; Логос, 2004. – 286 с. 2. Виктор Медведчук О проблемах развития гражданского общества в Украине / Медведчук В. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/ARCHIVE/o_perspektivah_razvitiya_grazhdanskogo_obschestva_v_ukraine.html 3. Ильин И.А. Наши задачи. / И.А. Ильин. – Париж; М., 1992. Т. 2., С. 5.

*Киян М.Ш., Окладна М.Г.
м. Харків, Україна*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Вступ. Одним із напрямків розбудови нової соціальної, демократичної та суверенної України є утвердження цілісної системи надійного державного захисту прав і свобод людини, загальногромадянських та загальнодержавних інтересів, належно місце в якій займає судова система. В наш надскладний для держави час реформування судової системи вимагає як системних змін Конституції України так і відповідного законодавства, для здійснення яких правовий аналіз впровадження судової реформи 1864 р. залишається корисним.

Метою даної статті є узагальнення та аналіз досвіду реформування судової системи другої половини ХІХ ст. корисно для створення належного функціонування дійсно незалежної судової системи України, її наукових основ, фінансування і кадрового забезпечення, діяльності громадянського суспільства.

Основні результати дослідження. В дореформений період судова влада перебувала в залежності від адміністративної системи, що призводило до втручання державних органів в судові справи, та обумовлювало проблему корупції в судових установах. Суд мав становий характер, ґрунтувався на засадах феодалного права; слідство здійснювала поліція. В ці часи судовій системі була притаманна чисельність різностанових судових органів, множинність процесуальних умов; важкість оперативно визначувати коло справ, підсудних тим або іншим судовим органом; тривалий розгляд справ нерідко затягувався на десятиріччя; відсутність принципів гласності та змагальності судового процесу.

У січні 1862 р. імператор Олександр ІІ наказав створити комісію з видатних юристів для розробки основних положень судової реформи відповідно вказівкам «науки та досвіду європейських держав» [1]. До

складу комісії ввійшли однодумці, прихильники загальної теорії буржуазного права в галузі судоустрою й судочинства, практики європейського законодавства, державні посадовці, які добре знали російську дійсність. Це сприяло узгодженню європейських інститутів з російськими традиціями і порядками. Комісію очолив український дворянин, випускник Харківського університету 1842 року, статс – секретар Державної Ради С.І. Зарудний, який заснував зразкову школу практичної юриспруденції й сформував перші російські юридичні доктрини [2]. Прихильник прогресивних ідей буржуазного судоустрою та судочинства, він застерігав проти сліпого копіювання французького або іншого законодавства.

«Положення про введення в дію судових статутів» Олександр II затвердив 19 жовтня 1865 р. [3]. Однак введення судових статутів всіляко відкладалося під приводом так званих «фінансових труднощів». У 1866 р. міністр фінансів Грот виділив на проведення судової реформи 648000 крб. 60 коп. Державній Раді вдалося переконати міністра фінансів «пожертвувати» ще 400 тисяч крб. для того, щоб виплату повної суми, призначеної на введення судових статутів у 10 губерніях, почали з 1867 року. У цей же час на збільшення бюджету військового міністерства було виділено понад 40 млн. крб. [4], складні підготовчі роботи з відкриття нових судів тривали до квітня 1866 року [5].

Для введення в дію Судових статутів на місцях теж належало провести велику підготовчу роботу: скласти по кожному повіту окремо списки осіб, які мали право бути обраними в мирові судді та у тримісячний строк обнародувати їх; скласти списки присяжних засідателів, що ставилося в обов'язок тимчасовим комісіям, які обиралися повітовими земськими зборами одночасно з вибором мирових суддів; визначити їх кількість по кожному повіту і межі їхніх ділянок. Треба було підібрати приміщення суддям для роботи, а також для з'їздів мирових суддів і окружних судів. На ці цілі Харківська судова палата виділила 20 тис. крб. [6]. Для функціонування самої судової палати потрібно було мати інформацію про губернських і повітових предводителів дворянства, міських голів і повітових старшин. Вся ця підготовча робота, проводилася апаратом Харківського губернатора через земські управи та інші місцеві установи.

На Україні серед перших десяти губерній, де вводилися в дію Судові статuti, увійшла Харківська губернія. 10 січня 1867 року був підписаний указ Олександра II про введення в дію судових статутів 20 листопада 1864 року в окрузі Харківської судової палати. На виконання «Монаршої волі» 16 листопада 1867 р. у Харкові відбулося відкриття Окружного суду. Через три тижні були відкриті Окружні суди в інших містах округу Харківської Судової Палати: в Курську, в Орлі, в Єльці, у Воронежі, в Острогозі, в Сумах і в Ізюмі. Таким чином реформа була

проведена в усьому окрузі і 7 млн. жителів отримали можливість користуватися захистом нового, гласного суду [7].

Відповідно до «Расписания окладов содержания, классовых должностей, разрядов по пенсии и шитью на мундир членов судебного ведомства» заробітна плата голови окружного суду встановлювалася у розмірі 2500 крб., помічника голови окружного суду в 2000 крб., члена окружного суду в 1200 крб., судового слідчого – 1000 крб., прокурора окружного суду 2000 крб., товариша прокурора окружного суду 1000 крб., секретаря окружного суду 600 крб., помічника секретаря окружного суду 300 крб. [8]. Незалежно від окладів судовим слідчим «призначалися квартири і коні для роз'їздів» або, у разі неможливості надання квартири, «відпускалися квартирні гроші». На утримання канцелярії окружного суду виділялося 2,5 тис. крб.; канцелярії судової палати, до складу якої входив 1 департамент – 3 тис. крб., два – 2,5 тис. крб. [9]. Крім вищевказаних сум, за взаємною згодою Міністерства юстиції і міністерства фінансів виділялися особливі суми на опалення, початковий устрій приміщень і придбання меблів, або на оренду приміщень. На будівництво та обладнання споруди Харківського окружного суду, у якому повинні були влаштуватись усі судові установи: Судова Палата, Окружний Суд, З'їзд Мирових Суддів, камери Судових Слідчих, Нотаріальний Архів та Загальний Архів скасованих судових місць, Міністерством юстиції була асигнована сума близько 500.000 рублів. Порівнявши ці витрати з фінансуванням державою сучасних судів, яким практично не виділяються кошти навіть для утримання канцелярії та ведення судового листування, ми бачимо, що судова реформа 1864 року створила судам фінансову незалежність.

У наступні після реформи роки самодержавство постійно зміцнювало судові органи. Якщо в 1895 р. штат судових палат та окружних судів Європейської Росії складався з 2593 чоловік, то в 1903 р. він налічував 3159 осіб. У Харківському судовому окрузі кількість членів палати до 1903 року збільшилося з 9 до 23, Членів Суду з 81 до 107, присяжних повірених з 36 до 241, тобто майже в 7 разів [10]. Наприкінці 1905 р., сталося нове значне збільшення штатів цих же судових органів. Зростали постійно і витрати скарбниці на утримання судових чиновників. Так, з 1 листопада 1908 на ці цілі було додатково відпущено з бюджету 821 721 крб.

Реформа проголосила незалежний суд. Найважливішою умовою, що гарантувала незалежність судів (принаймні ця незалежність не була проведена послідовно і до кінця), була та обставина, що окружний суд створювався в судовому окрузі і не збігався територіально з повітом. Округ суду охоплював зазвичай 2–3 повіти. Лише округ Сімферопольського окружного суду становив виняток: до його юрисдикції входили фактично весь півострів Крим.

Як друга інстанція для окружних судів засновувалась Судова Палата. Територія, на яку поширювалася дія палати, охоплювала кілька губерній. У 1867 році, коли відкрилась Харківська судова палата, її юрисдикції підлягали чотири губернії: Харківська, Курська, Орловська і Воронежська; Бахмутський і Слав'яногірський повіти Катеринославської губернії, а також Липецький, Лебединський, Усманський повіти Тамбовської губернії [6, арк.6]. Залежно від того, як Судові Статути вводилися в дію, територія підсудності Харківської Судової Палати змінювалася. В остаточному варіанті округ Харківської Судової Палати охоплював: Харківську, Курську, Воронежську, Полтавську, Катеринославську, Орловську (за винятком Єлецького і Ливенського повітів) губернії, Землі Війська Донського, Бердянський та Усманський уїзди Таврійської та Тамбовської губерній, тобто 434.453 кв. км з населенням 16.930.657 жителів [10, с. 9]. Таким чином втілювався принцип, коли друга судова інстанція за своєю підсудністю поширювалася на кілька губерній (областей). В наслідок цього адміністрація губерній не мала засобів впливу на рішення суддів. Якщо судова одиниця збігається з адміністративною, адміністративна влада відчуває себе панівною над судовою. На жаль, в Україні на сьогодні це питання на рівні місцевих районних судів остаточно не вирішено і не враховано досвід проведення судової реформи 1864 р.

Висновки. Досвід впровадження судової реформи 1864 р., яка проводилась в умовах глибокої кризи (соціальної, економічної, політичної), підказує підходи до реформування системи юстиції сучасної України. Розробку реформи треба довірити високо компетентним спеціалістам. Принаймні, творці судових статутів (С.І. Зарудний, Н.О. Буцьковський, Д.А. Ровинський та інші) були одностайними, добре освіченими в теорії та практиці західноєвропейського законодавства та російського судочинства. Приймалися до уваги пропозиції професорів, губернських прокурорів, слідчих [11].

Реформування повинно бути комплексним: суди, прокуратура, слідство, нотаріат, виконавча служба мають спиратися на правові норми, які чітко визначають їх роль і місце, узгодять їх діяльність. Законодавчого врегулювання вимагає реалізація судової реформи. Досвід введення в дію судових статутів 1864 р. в окрузі Харківської судової палати доводить, що саме такі підходи були запорукою успіху реформ в нашому регіоні. Нарешті, не слід відмовлятися від такого демократичного інституту як суд присяжних засідателів. Півсторічний досвід його дії в Україні довів дієвість і значимість цього інституту, особливо в боротьбі з хабарництвом в судах. В більшості європейських країн, в США наявність суду присяжних закріплено конституційно. Конституція України 1996 р.

визначила суд присяжних, та поки ця конституційна норма не втілена в життя. Сподіваємось, що в Україні забезпечення життєздатності громадянського суспільства буде здійснено шляхом проведення демократичної судової реформи, а не через революційний вибух.

Список літератури: 1. Долженко А.Н. Суд присяжних: історичний досвід і реформа судової системи в сучасній Україні // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні. Матеріали науково-практичної конференції. – Харків. – 2005 р. – С. 224–226. 2. Джаншиев. С.И. Зарудный и судебная реформа // Историко-биографический эскиз. – М. – 1889. – с. 13. 3. Российское законодательство Х–ХХ веков. – Т. 8: Судебная реформа. – М.: Юридическая литература, 1991. – с 496. 4. Гессен И.В. Судебная реформа // Великие реформы 60-х гг. в их прошлом и настоящем. – С-Петербург. – 1905 – С. 125–127. 5. Замятнин Д.Н. Страница из истории судебной реформы. – М.:Типо-Литография Н.И. Кушнарева и К. – 1883. – 155 с. 6. Державний архів Харківської області – ДАХО, ф. 3. оп.230, д.627, арк.32. 7. Акт 16 Ноября 1867 г. об открытии Харьковской Судебной Палаты и Окружного Суда (Дело С. П.) // Харьковския Губернские Ведомости 1867 г. № 90. 8. Судебные уставы 22 ноября 1864 г. С изложением рассуждений, на коих они основаны, изданные государственной канцеляриею //Второе дополненное издание. Часть 3. – С.– Петербург, 1867. – 567 с. 9. Замечания сенаторов и обер-прокуроров на соображения комиссии, Высочайше утвержденной для окончания работ по судебной части А) о слиянии мировых крестьянских учреждений с мировыми судебными установлениями и Б) о порядке введения в действие судебных уставов 20 ноября 1864 года. – 92 с. 10. Очерк деятельности судебных учреждений Харьковского округа за истекшее тридцатипятилетие 1867 – 1902 гг. – Харьков: Типография и Литография М. Зирберберг. 1903. – с. 18, 49. 11. Ярмиш О.Н. Судові органи царської Росії в період імперіалізму (1900–1917). – К.: УМКВО. – 1991. – 88 с.

*Кузьменко О.В.
м. Харків, Україна*

ПРАВОВА ОСВІТА ДІТЕЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ США

Вчителями США накопичено корисний досвід вивчення конституційних прав молодшими школярами на уроках громадянства. Ця публікація має на меті ознайомити педагогів України з основними положеннями фрагменту підручника, що використовується в сучасному навчально-виховному процесі американської початкової школи [2].